

UOT 781:378,02: 37:016

F.İ.Rzayeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
firangiz-rzayeva@mail.ru

PEDAQOJİ REPERTUARDA FİKRƏT ƏMİROVUN KİÇİK FORMALI ƏSƏRLƏRİNDƏN İSTİFADƏ

Açar sözlər: *fortepiano ifaçılığı, pedaqoji repertuar, kiçik formalı əsərlər, eksprompt, prelyudiya*

Fikrət Əmirovun yaradıcılığı ölkəmizin hüdudlarından geniş, xeyli uzaqlara çoxdan addımlamış, milli sərvətimizə çevrilmiş ifaçıların və musiqişünasların daim diqqətinə, marağına səbəb olmuşdur. Melodiyanın üstünlüyü, dərin milli zəmin bəstəkar yaradıcılığının ən cazibədar, cəlbedici keyfiyyətləridir. Bu xüsusiyyətlər kiçik formalı əsərlərdə də öz əksini tapır. Məqalədə qeyd olunur ki, bəstəkarın iki prelyudiya və iki eksprompt əsərləri təzadlı qarşıdurma prinsipinə əsaslanan kiçik silsilələrdir.

Ф.И.Рзаева

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МАЛЫХ ФОРМ ФИКРЕТА АМИРОВА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ РЕПЕРТУАРЕ

Ключевые слова: *фортепианное исполнительство, педагогический репертуар, произведения малых форм, экспромт, прелюдия*

Произведения Фикрета Амирова давно и широко перешагнули границы нашей страны. Его творчество является великим национальным достоянием и всегда вызывает пристальный интерес исполнителей и музыковедов. Превалирующая роль мелодии, глубокая национальная почвенность самые привлекательные качества всего творчества композитора. Эти качества обнаруживаются и в произведениях малых форм. В статье отмечается, что прелюдии и экспромты композитора – это небольшие циклы, основу которых составляет принцип контрастного сопоставления.

F.I.Rzayeva

THE USING A MUSICAL COMPOSITIONS OF SMALL FORMS OF FIKRET AMIROV IN THE PEDAGOGICAL REPERTIORE

Keywords: *piano performance, pedagogical repertoire, musical compositions of small forms, improvisations prelude*

The musical compositions of Fikret Amirov have long and widely crossed the borders of our country. His compositions is a great national treasure and

musicologists. The prevailing role of the melody, deep national soli, these are the most attractive qualities of all the composer s works. These qualities are also found in musical compositions of small forms. The article notes that the preludes and improvisations of Fikret Amirov are small cycles, the basis of which is the principle of contrast matching.

Azərbaycanda XX əsrin 50-ci illərində fortepiano yaradıcılığında olan maraqlı xüsusiyyətlərdən birini gənc ifaçıların ifasına və qavramalarına aid olan çoxsaylı əsərlərlə yanaşı (Q.Qarayev, F.Əmirov, C.Hacıyev və s.), konsert ifası üçün nəzərdə tutulan pyeslərin yaranmasıdır. Bunlardan Cövdət Hacıyevin ballada və skertso, Fikrət Əmirovun iki prelyudiya, iki eksprompt və digər əsərlərini qeyd edə bilərik.

Bu janrda olan əsərləri yaratmaq və ifa etmək üçün böyük yaradıcılıq təcrübəsi və bədii təəssürlərə malik olmaq tələb olunur. Təəssürlər həyatdan, təbiətdən, insanlar arasında olan münasibətdən fərdi olaraq bəstəkar yaradıcılığına keçir, təsir göstərir və onun üslubunu təşkil edir.

Fikrət Məşədi Cəmil oğlu Əmirov bu qəbildən olan bəstəkarlardandır. Fikrət Əmirov ölkəmizin mədəniyyət tarixinə nəhəng, fərdi düşüncə tərzinə, ətraf mühiti, dünyanı qeyri-adi, bədii görmə, duyma qabiliyyətinə malik, mürəkkəb, lakin maraqlı insani keyfiyyətlərə məxsus olan şəxsiyyət kimi daxil olmuşdur. Hələ sağlığında musiqi sənətində olan görkəmli nailiyyətlərinə görə sözün əsl mənasında xalq artisti olan Fikrət Əmirov dəfələrlə ən yüksək adlarla təltif olunmuşdur. Zənnimizcə, bu adları yenidən sadalamağa ehtiyac yoxdur. Ölkəmizin hüdudlarından geniş, xeyli uzaqlara çoxdan addımlamış bəstəkar yaradıcılığı milli sərvətimizə çevrilmiş, ifaçıların və musiqiçilərin daim diqqətinə, marağına səbəb olmuşdur. Qeyd etdiklərimizə əsaslanaraq vurğulayaq ki, bəstəkarın özü və onun parlaq, fərdi istedadını əks etdirən yaradıcılığı haqqında çox sayda tədqiqatlar, araşdırmalar aparılıb, məlumatlar toplanıb.

Bəstəkar özünün yaradıcı düşüncələrini, ideyalarını musiqili səhnə əsərləri və geniş simfonik lövhələrində, kamera-instrumental janrlarda, vokal və kiçik formalı əsərlərdə, uşaq pyeslərində canlandırırdı. Fikrət Əmirov əsərlərində təbiətən Azərbaycan milli musiqisini təşkil edən melodiyaüstünlük verərək onları gün işığı, azad axan sel kimi işıqlandıra bilmiş və bununla yanaşı, özünün müəllif dəst-xəttini təkrarolunmaz, unikal etməyi bacarmışdır. Fikrət Əmirov yaradıcılığının tədqiqatçısı olan A.Zamanovanın fikrinə görə, "...xüsusi, təkrarolunmaz intonasiyalardan irəli gələrək bəstəkarın musiqisi asan tanınandır" (6). Bu fikirlə razılaşmamaq olmur.

Dahi Qara Qarayevin sözləri ilə desək, Fikrət Əmirovun əsərlərində dəyişməz olaraq "xalqa aydın və anlaşılıq dildə danışmağa istiqamətlənmək" nəzərə çarpır. Bu da öz növbəsində yaradıcılığının geniş auditoriyaya estetik

təsirinin yüksək dərəcədə olmasını izah edir. Bəstəkarın yaradıcılığı xalq tərəfindən daim yüksək qiymətləndirilib. Səbəbi Fikrət Əmirovun əsərlərində Azərbaycan dinləyicisinin daxili aləminə yaxın olan, süni olmayan, canlı musiqi obrazları ensiklopediyasına müraciət etməsidir.

Melodiyanın üstünlüyü, dərin milli zəmin və eyni zamanda bədii adilik Fikrət Əmirov yaradıcılığının ən cəlbedici, cazibədar keyfiyyətləridir. Həmçinin vurğulamaq istərdik ki, bəstəkarın yaradıcılıq simasının digər cəlbedici tərəfi onun melodiya cəhətdən zənginliyidir. Bəstəkar əsərlərinin bu xüsusiyyəti haqqında görkəmli sovet bəstəkarı D.D.Şostakoviçin fikrini təqdim etmək istərdik: “...F.Əmirov zəngin melodik istedadla malikdir. Melodiya onun yaradıcılığının canıdır. Bəstəkar əsərlərində folklor ənənələrindən geniş istifadə edir” (8).

Fikrət Əmirovun gənclik illərində yaratdığı ilk fortepiano əsəri e moll variyasiyalardır. Həmçinin məşhur iki uşaq fortepiano silsiləsi – “Uşaq lövhələri” və “12 miniatür” əsərləri də bəstəkarın yaradıcılığına aiddir.

Milli musiqi təfəkkürü prinsiplərinə istinad edən bəstəkarın əsərləri respublikanın musiqi kadrlarının tərbiyə olunması istiqamətində əhəmiyyətli, mühüm rol oynayır. Bu istiqamətdə Fikrət Əmirov Üz.Hacıbəyli, A.Zeynallı və Azərbaycanın digər görkəmli nümayəndələrinin musiqi-estetik tərbiyə sahəsində olan yollarını davam etdirir.

Məlumdur ki, uşaq və gənclər üçün yaranan əsərlərdə məzmunu təşkil edən hər bir komponent vacibdir – məzmunu təşkil edən tərkib hissədən tam bədii obrazın düzgün əks olunmasına qədər.

Fikrət Əmirovun fortepiano pyesləri həm bədii, həm də pedaqoji nöqteyi-nəzərdən çox dəyərli və qiymətlidirlər. Onların üzərində olan tədris fəaliyyəti gənc ifaçılarda pianoçular üçün mühüm olan musiqinin məzmununa emosional qavramanı inkişaf etdirir, artikulyasiyanın dəqiq, obraz cəhətdən düşünülmüş vərdişlərini möhkəmləndirir. Bəstəkar gənc ifaçı qarşısında musiqililiyin inkişaf olunması, estetik zövqün tərbiyə olunması məsələlərini qoyur. Sadəcə fortepianoda ifaçılığa yiyələnməyi deyil, sözün əsl mənasında musiqiyə yiyələnmək vəzifəsini qarşıya qoyur.

Milli musiqi mədəniyyətinin əsaslarına olan yaxınlıq və klassik formalarda folklor elementlərinin üzvi şəkildə istifadəsi bəstəkar yaradıcılığının bir çox tədqiqatçılarına onun yaradıcılığını dahi Üzeyir bəyin üslubu ilə müqayisə etməyə əsas vermişdir. Fikrət Əmirov öz müəllimi haqqında xatirələrində qeyd edir: “...Bir çoxları məni Hacıbəyov musiqisinin yetişdirdiyi bəstəkar hesab edirlər. Mən özüm bununla fəxr edirəm. Müəllimimdən xalq musiqisinin təmiz, saf mənbəyinə həssas, ehtiramla yanaşmağı öyrənmişəm” (2).

Bəstəkarın fortepiano üçün iki prelyudiya və iki ekspromt əsərləri obraz məzmununun dəqiqliyi və fakturanın incəliyi ilə fərqlənir. Bu əsərlər bütün musiqi ifaçılığı ixtisaslı şöbələrin fortepiano siniflərinin pedaqoji repertuarında geniş istifadə olunur.

Prelyudiya janrı haqqında müəyyən tarixi məlumatın verilməsini məqsədəuyğun hesab edirik. Musiqi tarixi haqqında olan mənbələrdən məlumdur ki, Azərbaycanın musiqi mədəniyyətinə fortepiano alətinin özü və onda ifaçılıq sənəti xaricdən daxil edilmişdir. Bir əsrdən çox tarixə malik olan ifaçılıq və yaradıcılıq sərhədləri o dərəcədə inkişaf etmişdir ki, artıq XX əsrdə respublikada elə bir ailə yox idi ki, evlərində fortepiano aləti səslənməsin. Azərbaycan professional musiqisinin flaqmanları olan Üz.Hacıbəyli, M.Maqomayev, A.Zeynallı dərk edirdilər ki, bəstəkarlıq yaradıcılığı ifaçılıqla bərabər addımlamalı və musiqi sənəti sahəsində milli maraqlara uyğun olmalıdır. Azərbaycanda bütün Avropa musiqi janrlarının mənimsənilməsi baş verdi – irihəcmli formalardan (opera, operetta, balet, kantata, oratoriya, simfoniya və s.) məhz təhsil prosesində daha çox ehtiyac duyulan kiçik formalı janrlara qədər.

Prelyudiyalar kiçik formalı janrlardan olaraq fortepiano musiqisi repertuarında əhəmiyyətli yer tutur. Forteplano musiqisinin bir çox digər janrları ilə prelyudiyalar obraz-tematik məzmunu və faktura-texniki imkanları baxımından bağlılığı mövcuddur. Bunlardan mimolyotnost, eskiz, sarkazm, etüd, noktyurn və s. qeyd edə bilərik. Prelyudiya bütün digər janrlardan fərqli olaraq fikrin qısa ifadə olunması və obraz başlanğıcının parlaq əks olunması ilə fərqlənir. Bu janr obrazların yaranma mənbəyi xəzinəsidir. Demək olar ki, bütün bəstəkarlar yaradıcılıqlarında öz ustalılıqlarının gücünü, musiqi yazılışı texnikasını və fərdi üslublarının yaranmasını hiss edərək prelyudiya janrlı əsərlərdən keçirlər. Prelyudiyada iri forma janrlı əsərlər üçün tematik material formalaşır.

Azərbaycanda prelyudiya ən geniş yayılmış kiçik formalı instrumental musiqi janrıdır. Tarixi mənbələrdən məlumdur ki, prelyudiyanın yaranması ilk dövrlərdə heç də musiqi fikrinin bədii təqdim olunması çərçivəsindən ibarət deyildi. Daha çox bu kiçik həcmli pyesin ifası müəyyən musiqi-yaradıcı mühitin yaranmasına xidmət edirdi. Əvvəllər prelyudiya orkestr alətləri üçün müəyyən səslənmə, tonal əhval-ruhiyyənin yaranmasında, daha sonralar isə musiqi əsərlərində preambula rolunu daşıyırdı. Orkestrin bu növ səslənməsini klavişli orqan alətləri, simlilərdən isə lyutnya üzərlərinə götürürdülər. Prelyudiya bir çox hallarda özünün azad və improvizasiyalı başlanğıcından irəli gələrək forma kimi müəyyən olunmurdu. Fiqurasiyalar, melizmlər, imitasion dönmələrlə zəngin olaraq adını təsdiq edirdi. Yəni “qabaqcadan ifa edirəm, girişi yaradırəm”.

Məlumdur ki, janr müxtəlif dövrlərin təsirinə məruz qalmışdır. Tədqiqatçı Y.Xolopovanın qeyd etdiyi kimi, “...qədim prelyudiya bəzi digər janrlar kimi, instrumental fantaziyanın növüdür”.

Bu notsuz ifa idi. Yəni mənası “ifadan əvvəldir”. İfaçı eyni vaxtda həm yaradır, həm də yaratdığını alətdə ifa edirdi. Müasir zamanda musiqi ifaçıları, demək olar ki, improvizasiya sənətinə malik deyildilər.

Musiqi tarixindən bilirik ki, ilk dəfə dahi İ.S.Bax fuqalarına giriş kimi prelyudiyalar yaradır. Prelyudiyalar əhval-ruhiyyənin və improvizasiya azadlığının

ümumiliyi ilə fərqlənirdilər. Romantizmin görkəmli nümayəndəsi F.Şopen “24 prelyudiya” əsərinin yaranması o dövr üçün gözlənilməz, yeni və cəsarətli idi. Prelyudiyalar tamamilə sərbəst janr kimi istifadə olunmuşdu. Daha sonrakı dövrlərdə S.Raxmaninov, A.Skryabin, K.Debüssi, sovet dövrü bəstəkarlarından D.Şostakoviç, Qliyer, D.Kabalevski, Azərbaycan bəstəkarlarından, qeyd etdiyimiz kimi, Q.Qarayev, F.Əmirov, T.Quliyev və başqaları bu janra müraciət etmiş və dəyərli əsərlərini yaratmışlar. Əgər F.Şopen prelyudiyalarında gördüklərini sanki əlyazmada öz təəssüratlarını əks etdirirdisə, ondan fərqli olaraq S.Raxmaninov bu janrlı əsərlərdə rus təbiətini, mənzərənin gözəlliyini təsvir edirdi. D.Kabalevskinin prelyudiyaları canlı hərəkət səhnəcikləri idi.

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanda bu janra müraciət edən ilklərdən biri Fikrət Əmirov idi. Onun dəyərli əsərləri milli fortepiano musiqisinin inkişafında mütərəqqi rol oynamışdır.

Bəstəkarın prelyudiyaları həm romantizmin keçmiş ənənələrinə istinad edir və şübhəsiz, onlarda dinamik üsullarda lad-intonasion elementlərə əsaslanan ekspressionizmin tendensiyaları da öz əksini tapmışdır. Pianoçudan temp və ritmin tez-tez dəyişikliyə uğramasını, səsin dinamikasını alətdə ifa etmək bacarığı, vərdeşləri tələb olunur. Fikrət Əmirovun prelyudiyaları üç dəfə çap olunmuşdur. Birinci – 1948-ci ildə, ikinci – 1961-ci ildə və nəhayət, üçüncü – professor Zöhrab Adıgözəlzadənin redaktəsi ilə “Сочинения для фортепиано” toplusunda 1979-cu ildə nəşr olunmuşdur. Sonuncu redaksiya daha mükəmməl işlənmişdir.

Fikrət Əmirovun iki prelyudiya və iki eksprompt əsərləri əsasını təzadlı qarşıdurma prinsipi təşkil edən kiçik silsilələrdir. Burada obraz-temp qarşıdurmasıdır. Eyni zamanda pyeslər milli intonasiyalı koloritliliyi ilə seçilir.

Birinci prelyudiya a-moll tonallığındadır. Əsərin başlanğıcı xarakterinə görə ehtirashı, şiddətli, təmkinli nəqletmə tonundadır. Prelyudiya təzadlı orta hissəsi olan üç hissəli formada yazılıb. Əsər Andante sostenuto tempindədir. Kəskin ekspressiv kulminasiyaya gətirib çıxardan kənar hissələr, gözlənilməz irəli və geri axın ilə tamamlanırlar (moderato con passione). Prelyudiyanın ifa xarakterində daxili hərəkət, mənəvi dolğunluq hiss olunmalıdır. Temp və janr bir-birilə sıx əlaqədədir və əsərin traktovkasının əsas istiqamətini müəyyən edir. İfaçı notlarda əsas tempdən irəli gələn çoxsaylı göstərişlərə rast gələcək – ritardando, piu mosso, allargando və s. Bu göstərişlər ilhamlı improvizə təsəvvürünü yaradır. Bəstəkar prelyudiyalarının interpretasiyası haqqında onların ilk ifaçısı professor Zöhrab Adıgözəlzadəyə yazırdı: “...Mənim tərəfimdən başlanğıc tempdən kənara çıxmaq mütləq tapşırıq kimi interpretasiya olunmamalıdır. Bu, ancaq yaradıcı fantaziyaya kömək edən vasitə kimi qəbul olunmalıdır” (1).

Prelyudiyanın frazirovkası üzərində iş prosesində bəstəkarın musiqi cümlələrinin quruluşunda əksini tapmış ifadəli ifanın spesifik üsulunu yadda

saxlamaq lazımdır. Prelüdiya bədii cəhətdən də çox maraqlıdır. Harmoniya musiqi obrazının yaranmasında əhəmiyyətli ifadəli elementi təşkil edir. Hər iki bölümdə mövzunun aydın verilməməsi, prelüdiyanın xarakterinə daxili gərginlik, narahatlıq bəxş edir.

İkinci prelüdiya – f-moll birinci ilə müsbət uyğunlaşır. Onlar obraz cəhətdən təzadlıdırlar. Birinci prelüdiyanın şiddətli və tutqun obrazı yumşaq, lirik, ifadəliliyi ilə əvəz olunur. İkinci prelüdiya – zərif vals növüdür. Bəstəkarın yaradıcılığında hər bir vals Avropa janrının metroritmik ifadə imkanlarından istifadə edən lirik rəqsdir.

Prelüdiyada musiqinin emosional parlaqlığı dinamik və tem təzadlılığının çoxluğunda öz əksini tapmışdır. Prelüdiyanı əzəmətli, poetik monoloq kimi qəbul etmək olar. F-moll prelüdiyası d üç hissəli formada yazılıb. A-moll prelüdiyasından fərqli olaraq kənar və orta hissələr, variantlarla dəyişilmiş eyni materiala əsaslanır. Bəstəkar musiqi materialının tədricən inkişafında əsas mövzu variantlarının qarşı-qarşıya qoyulması üsuluna üstünlük verir. Dinamika traktovkasının əsas prinsipini musiqi ifadələrinin təzadlı qarşıdurması təşkil edir. Bu isə dinamik işarələrin (f və p) təzadlığını tələb edir.

Prelüdiyaların ifası zamanı pedaldan istifadəyə diqqətli yanaşma tələb olunur. İfaçı lad – intonasion prinsipə əsaslanan orijinal harmoniya ilə qarşılaşır.

Sonrakı iki pyes iki eksprompt silsiləsini təşkil edir. Pyeslərdə musiqinin milli janr xarakteri daha parlaq əks olunmuşdur.

Birinci eksprompt C dur tonallığında yazılıb və mahnıvari xarakterlidir. Çox ifadəli, sakit, metro–ritmik cəhətdən balanslıdır. Geniş melodik mahnıvarilik milli mahnı intonasiyaları sferası ilə sıx əlaqəlidir. Bəstəkar tərəfindən bu bağlılıq, əlaqə hələ uşaq illərindən mənimsənilmişdir. Qeyd etdiyimiz kimi, eksprompt təzadlı orta hissəsi olan üç hissəli formada yazılıb. Əsərdə pedal harmonik rəngarəngliyi əlavə edən mühüm koloristik vasitə funksiyasını daşıyır. Bəstəkarın harmonizasiyası Azərbaycan xalq musiqisinin lad-intonasion prinsiplərinə əsaslandığından ifaçı pedaldan daha məsuliyyətlə istifadə etməli və eşitmə qavrayışı ilə özünü nəzarətdə saxlamalıdır.

İkinci eksprompt – H dur milli janr xarakterlidir. Temp təzadlığı janr və ritmik təzadlıqla təsdiq olunur. Birinci ekspromptun sakit xarakterli mövzusu ikinci ekspromptun kəskin sinkopaları ilə aradan götürülür. Bu sinkopalar aşırı xalq aləti olan sazın effektiv səsənməsini yaradır. İfaçı pyesdə aparıcı yeri ritm üzərində işə ayırmalıdır. Ritm pyesin musiqi inkişafının müəyyən edici başlanğıcıdır. Eksprompt üç hissəli formada yazılıb. Birinci ekspromptdan fərqli olaraq kənar və orta hissələr variantlı dəyişikliyə uğramayan eyni musiqi materialına əsaslanır. Eksprompt həm bədii, həm də texniki cəhətdən maraqlıdır. Müəllim tələbəsinə sazda ifa edən xalq sənətkarı olan aşığın obrazını yaratmaqda kömək etməlidir. Pyesin alətdə ifası kəskin, dəqiq və təmiz səsənmə tələb edir.

Yekun olaraq qeyd etməliyik ki, Fikrət Əmirovun iki prelyudiya və iki eksprompt əsərləri pedaqoji repertuarda geniş istifadə olunan əsərlərdir. Musiqi müəllimliyi ixtisasına yiyələnən tələbələrin professional hazırlığında bədii cəhətdən dəyərli, zəngin materialdır. Bəstəkarın bu əsərləri üzərində olan tədris prosesi tələbələrdə musiqi zövqü, yaradıcılıq təşəbbüskarlığını daim inkişaf etdirəcək, xalq musiqisinin əsaslarına yiyələnməkdə yardım edəcək.

ƏDƏBİYYAT

1. *Rzayeva F.İ.* Fortepiano ifaçılığının tarixi. Bakı, ADPU, 2015, 119 s.
2. *Адигәзал-заде З.А.* Фортепианные миниатюры Ф.Амирова. Баку: Ишыг, 1979, 31с.
3. *Амиров Ф.* Школа Узеира // в сб. Памяти композитора. Баку, 1976, 23-26 с.
4. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс. Л., 1971, кн.1 и 2, 376 с.
5. Багиров Ш.З. Фортепианные миниатюры Ф.Амирова // Учёные записки АГК им.У.Гаджибекова, 1972, 72-97 с.
6. *Баренбойм Л.А.* Музыкальная педагогика и исполнительство. М., Музыка, 1974, 337 с.
7. *Заманова А.* Детские фортепианные циклы Фикрета Амирова. Баку, 2015, 83 с.
8. *Сеидов Т.А.* Азербайджанская фортепианная культура XX века. Баку: Аз. гос. изд., 2006, 271 с.
9. *Шостакович Д.* Отличная композиторская школа // Дружба народов, №11,1957, 242-245 с.

Redaksiyaya daxil olub 29.01.2021